

## VILÁGNÉZET A SZEMÉLYISÉGFEJLŐDÉSSEN

*A világnézet fogalma, objektív és szubjektív oldala*

A személyiségfejlesztést segítő nevelőmunkát közvetlenül befolyásolja az, hogy a pedagógus mit ért világnézeten, milyen fogalmat alakított ki róla.

A pedagógus társadalomban három lényegében különböző felfogás él a világnézet-ről. Az *első* szerint a világnézet a természetről, társadalomról, a világról szóló ismeretek összessége, rendszere. A világnézet mint ismeretrendszer a köztudatban úgy van jelen, mint dialektikus és történelmi materializmus, egy kis közgazdaságtannal kiegészítve. Mivel az ismeretek taníthatók, a világnézetet is a megismerés logikai keretei közé szorítják. Ez a logika azonban csak a személyiség számára külső ismeretek, fogalmak, összefüggések, törvényszerűségek elsajátítását segíti. A belső történések kiesnek nézőpontjából. Így csupán egy tantargy marad belőle, mely megítélés szerint lehet szükséges vagy felesleges, tanulható vagy tanulhatatlan – de mindenképpen csak ismeretanyag marad.

A *második* felfogáshoz sorolhatjuk értelmező szótárunk definícióját és annak kiegészített variánsait. Első pillanatra a szótár meghatározása szinte azonosnak tűnik az előzővel: A világnézet „a világról, az embert környező természeti és társadalmi jelenségekről alkotott nézetek összessége, összefüggő rendszere”.<sup>1</sup> A különbség annyi, hogy az ismeret helyébe a nézet, nézetrendszer kerül.

Az ismerettől eltérően a nézet már szubjektív elemet, személyes álláspontot, állásfoglalást is igényel. Míg az elsajátított, elraktározott ismeret szabályozóképeségét semmi sem biztosítja, addig a külső és belső igazság összecsiszolódásából kialakuló nézetek már részleges garanciát jelentenek a világnézeti szabályozás szempontjából.

A következetesen érvényesített, tudatosított nézetek szélesben épülnek be az egyén tudatába és annak nemcsak racionális, hanem emocionális rétegeit is érintik. Így kialakulhat a meggyőződés, mely lényegét tekintve nem más, mint a személyiség értelmi, érzelmileg erősen színezett viszonya bizonyos elvekhez, eszményekhez.

Az egyén világnézete komplex jellege következtében nemcsak empirikusan bizonyítható ismeretanyagot tartalmaz. Amit nem tudunk vagy nem tudhatunk bizonyítani, azt képzeletünkkel egészítjük ki. Az így létrejövő hiedelmek akár igazak, akár nem, éppúgy képesek magatartásunkat szabályozni, mint az intellektuális eredetű vagy gyakorlati evidencián alapuló tudattartalmak.

<sup>1</sup> A magyar nyelv értelmező szótára, VII. kötet. MTA, Bp. 1962.

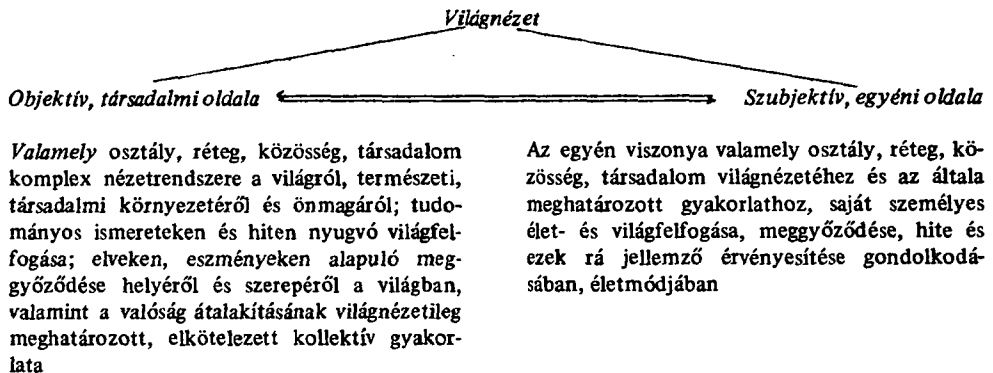
Az egyén hite tartós világnézeti irányultságot hoz létre. A világnézet belső talaja a nézetrendszer, meggyőződés és hit egysége. A nézet sajátunknak vallott ismeret; a meggyőződés a nézet érzelmi talajba ágyazottan; a hit pedig a világnézet hiányzó elemeinek szerves kiegészítése.

A hit nem azonos a vallásos hittel, mely annak csak egyik válfaja. Maga a materializmus alaptétele, axiómája: az anyag elsődlegessége sem bizonyítható, el kell hinni. Minden világnézet tudás és hit egységén alapul. A helyesen értelmezett hit hallatlanul megnöveli a világnézeti szabályozás esélyeit, mivel az egyén egész pszichikumát mozgósítva olyan belső energiát ébreszt, mely könnyen átmegy tevékenységbe.

A világnézet *harmadik* felfogása az objektív ismeretek és szubjektív nézetek, meggyőződés, hit mellett számol a világnézet gyakorlati funkciójával is, tényleges szabályozó szerepkört tulajdonítva neki a tevékenység folyamatában, a magatartás alakításában.

Munkám mondanivalóját erre az értelmezésre építettem fel. Eszerint a világnézet fogalmát a következőképpen tudnám definiálni: *a világnézet a természetről, a társadalomról és önmagunkról, a világ egészéről, a világban elfoglalt helyükről és tevékenységünkről, hovatartozásunkról alkotott tudatos nézetrendszer, mely megismerő funkciókon épülő, elkötelezett értékelő és szabályozó szerepkört lát el a tárgyi és szellemi, természeti és társadalmi valóság, valamint saját énünk feltárásában és átalakításában, s így gyakorlati viszonyra válik.*

Az erkölcszhöz hasonlóan a világnézetnek is van objektív, társadalmi és szubjektív, egyéni oldala. A kettő különbözőségét és összefüggését az 1. ábra mutatja.



1. ábra

A világnézeti tudattartalmak az elképzelhetően legkomplexebbek. Kizárólagosan egyetlen társadalmi tudatformához sem kapcsolhatók, ugyanakkor valamennyivel összefüggenek.

A filozófia mutatja a világnézettel a legnagyobb rokonságot, de míg a filozófia törekszik a tudományos objektivitás látszatára, addig a világnézet vállalja kollektív és

egyéni szubjektív gyökereit. Emellett a világnézet a mindennapi tudatot is magában foglalja. Mintegy közvetít a lét valamint annak köznapi és tudományos megismerése között és ezzel is elősegíti a valóság különböző szintű átalakítását.

A világnézet mindig ideologikus színezettségű és érzékeny a konkrét társadalmi életviszonyok iránt. Egyetemes jellege miatt azonban az emberi megismerés és világformáló gyakorlat tapasztalatainak teljes körére támaszkodik.

Mindezen jellemzők alapján megállapítható, hogy a világnézet a mai emberi, történelmi, társadalmi fejlettséget tekintve a legmagasabb színvonalú, tudatos, társadalmi és egyéni szempontból egyaránt jelentős, komplex szabályozó rendszer.

### *Világnézeti fejlődés a felnőtt személyiség kialakulásáig*

A világnézeti fejlődés menete, szakaszai szoros összefüggésben állnak az egyén értelmi képességeinek, tudatának alakulásával. A személyiségformálódás teljes folyamatának megfelelően a fejlődés itt is a spontán, vagy kevésbé tudatos formáktól halad a tudatos struktúrák felé.

Legkorábban a *világkép* kezd kialakulni, melyet Vitányi Iván találóan a világnézet anyagának nevez. Ez az „anyag” a világnézet növekvő, alakuló, minden fejlődési szakaszban szükséges csontváza.

A világkép formálódása a fejlődés és a fejlesztés egységében valósul meg. Az egyén nemcsak kialakít, de ezzel párhuzamosan el is sajátít egy már kialakult, emberileg, környezetileg, életmód által meghatározott világképet. Nemcsak a saját, hanem a felnőttek szemével is látja a világot. Az ő világa azonban más, így világképe is sajátos vonásokat mutat.

A gyermeki világképben kezdetben az érzelmek uralkodnak. A pozitív póluson az egymással összemosódó szép és jó, a negatívon pedig csúnya és rossz áll. Az, hogy a tárgyakat, embereket, állatokat melyik pólusra helyezi, cselekvésben szerzett személyes tapasztalataitól is függ. Ez az érzékletes, szubjektív világkép használat- és tevékenységközpontú.

A világkép szerveződésének első szakaszában a mesék szemléletvilágához hasonlóan a képzelet és a valóság elemei is összemosódnak. Így a világ sokkal nyitottabbnak, nagyobbnek látszik, tele csodálatos lehetőségekkel. Ebben a világban még békésen megférnek a dolgok és a szellemek, a földi és a földöntúli jelenségek, a növények, az állatok, az emberek. Minden, ami létezik, emberi tulajdonságokkal rendelkezik.

Ezt a differenciálatlan, diffúz, antropomorf világképet a gyermek mindennapi tapasztalatai, a telekommunikációs eszközök – elsősorban a gyermek számára legkorábban élvezhető televízió – hatása és a felnőtteknek a gyermeki miértekre adott magyarázatai kezdik felbontani, átalakítani. Az egyéni fejlettség függvényében kialakul a *világszemlélet*.

A világszemlélet fejlődése erősen kötődik a gyermek gondolkodásának alakulásához. Megjelenését az elemi általánosítás és elemző képesség érvényre jutása teszi lehetővé. A gyermek kezdi felmérni az emberek és saját reális lehetőségeit, képzelete továbbra is erősen működik.

A differenciálatlan, diffuz világgép tagolódik, a tárgyak, az élővilág, az emberi világ különbségei határozottá válnak. A környezet elveszíti antropomorf jellegét. A tevékenységben egyre nagyobb jelentőséghez jut a céltudat, csökken a teleologikus látásmód jelentősége.

A jó és a szép, a rossz és a csúnya fokozatosan elkülönül, szétválak egymástól, az erkölcsi és esztétikai szempontok még összefüggnek, de már nem alkotnak lényegi egységet.

A világgép még érzékletes, de már nem jelenszintű, a tudat kezdi a lényegét megragadni. Az érzelmi színezettség még jellemző, de kialakulnak az intellektuális érzelmek is. A megítélés véglelessége csökken, a világszemlélet árnyaltsága egyre kifejezettebbé válik.

Tartalma szerint a világszemlélet még lehet eklektikus, keveredhetnek benne reális és irreális, racionális és irracionális elemek, mivel még nem jellemző rá a rendszeres gondolkodás, mely biztosítja a tartalmi tisztaságot. Azonban a magatartás szabályozásának tudatos formái már megjelennek. Ezt az egyre magasabb szintű elemző és szintetizáló, általánosító és absztrakciós képesség teszi lehetővé. A tudatos formák azonban nem teszik feleslegessé a spontán vagy kevésbé tudatos szabályozók működését, de átveszik az irányító szerepet.

A világnézet megjelenését a rendszerszerű gondolkodás kifejlődése teszi lehetővé. A világnézeti rendszer komplex világgéppen nyugszik és a világszemlélet alapján kialakult struktúrákat szelektíve beépíti rendszerébe. Mivel elméletileg egységes, kezd filozófiai jelleget öltetni. A direkt szabályozási formák a megismerő funkciókon átszűrődve indirektekké válnak.

A felnőtt típusú világnézetet a szubjektív oldal teljes kifejlődése jellemzi, az egyén nemcsak felismeri a világnézet objektív oldalát, hanem tudatosan viszonyul is hozzá: teljesen vagy részben elfogadja, esetleg elutasítja, kialakítva saját személyes élet- és világfelfogását, álláspontját és vonatkozó gyakorlatát.

A felnőtt típusú világnézetre az elmélet és a gyakorlat, a szó és a tett egysége jellemző. Szuhomlinszkij szavaival: „A tudományos világnézet az ember aktív viszonyát jelenti mindahhoz, amit lát, megismer, cselekszik. Az ismeretek csak akkor és olyan feltétel mellett válnak világnézeti tényezővé, ha az ismeretekről az ember saját élet-tapasztalatai alapján alkot egyéni véleményt, ha az általa elsajátítandó ismeretek visszatükröződnek mindennapi életének gyakorlatában, meghatározzák magatartásának irányvonalát.”<sup>2</sup>

A világnézet megjelenése az ifjúkorban várható. „Az ifjúkornak meghatározó jelentősége van a világnézet kialakításában, mivelhogy éppen ebben az időben érnek meg mind a kognitív, mind személyes előfeltételei.”<sup>3</sup>

A világnézet kialakulásának lehetősége azonban még nem egyenlő a valósággal. Számos fiatal és felnőtt ember reked meg a világszemlélet alacsonyabb-magasabb fokán, anélkül, hogy tudatos, rendszerszerű, szabályozóképes világnézete jönne létre. A tevékenység és gondolkodás nagymértékű társadalmi „beszélyozottsága” gyakran

<sup>2</sup>Szuhomlinszkij, V. A.: A kommunista személyiség nevelése. Válogatott pedagógiai írások. Tankönyvkiadó, Bp. 1975.

<sup>3</sup>Kon, I. Sz.: Az ifjúkor pszichológiája. Tankönyvkiadó, Bp. 1979.

erőteljesen a világnézet szubjektív oldalának kialakulása ellen hat, olyan látszatot keltve, mintha arra nem is lenne szükség. Pedig a társadalmi és egyéni aspektusok sohasem fedik, és lényegükből eredően nem is fedhetik egymást. Ennek elkendőzése, értetlen kezelése felesleges konfliktusokhoz vezet.

Tartalmi szempontból a világnézet magját egy meghatározó, vezető értékrendszer alkotja. Ennek központjában társadalomspecifikus, ideologikus jellegű értéktudat áll. Működéséről találóan ír Rozsnyai Ervin: „a világnézet kialakításában a tudat más elvek szerint működik, mint a technikai elsajátítás folyamatában. Közvetlen célja nem a dolgok *objektív* tulajdonságainak tükrözése, hanem a létfeltételek értékelése a *szubjektív* szükségletek szempontjából, a társadalmi viszonyokkal kapcsolatos érdekek felmérése, és csak ezen a lencsén keresztül tükrözi tárgyát, többek között magukat a létfeltételeket is. *A tükrözésnek azt a fajtáját, amelyben a tárgyat a társadalmi viszonyok értékelésén nyugvó értéktudat közvetíti, ideológiának nevezzük.*”<sup>4</sup>

Az ideologikus jellegű értékek alkotják az értékrendszer társadalomspecifikus részét. Ennek működése befolyásolja az egyetemes emberi értékek és személyiség-értékek érvényesülésének lehetőségeit, feltételeit is. Az értékek körét a társadalmi, emberi és személyes értékek egysége adja.

Valamely világnézet minőségét, lényegi jellemzőit nagyrészt az határozza meg, hogy milyen értékeket részesít előnyben, tart meghatározónak. A marxista világnézeti rendszer központjában társadalmi meghatározottságú, konkrét társadalmi viszonyhálózathoz kapcsolódó értékek állnak. Csak ehhez az érzékzónához viszonyítva válnak szabályozóképesse az egyetemes emberi és sajátosan egyéni értékek, melyek ezen világnézet értékeinek szélső szféráit alkotják.

A gyermek világnézeti fejlődése tehát, a felnőtt típusú világnézeti rendszer megjelenéséig, a világtkép alakításától kiindulva halad a világszemléleten keresztül az úgynevezett világnézet felé, mely a fejlődés legmagasabb fokozata.

A világtképnek mind a gyermek, mind az ifjú, mind a felnőtt világnézetében nagy szerepe van. Kialakulása után a világszemlélet szerepköre sem tűnik el, csupán a személyiségfejlődés formáival megváltozik. Az új ismeretek, tapasztalatok, információk nem teljes mennyiségükben épülnek be a világnézeti rendszerbe. A szemléleti fok ekkor egy szelektív értékelés alapjává válik, ahol eldől, hogy mi értékes, kevésbé értékes vagy felesleges az adott világnézeti rendszer számára. A fontos elemek a centrumba, a kevésbé fontosak a perifériára épülnek be, a feleslegesek pedig kirostálódnak. A fejlődésre nyitott világnézet belső szerkezete csak viszonylag állandó és az átstrukturálódás lehetősége folyamatosan adott.

### *Szemponatok a világnézeti nevelés tervezéséhez*

1. A világnézeti nevelés tervezésében és a nevelés egészének megkomponálásában egyaránt az ember hármias minőségéből kellene kiindulnunk. Az ember születésétől haláláig egyidőben, folyamatosan az *emberi nem* láncszeme, konkrét *társadalmának*

<sup>4</sup>Rozsnyai Ervin: Világnézet és ideológia (Lehet-e az elfogultság tárgyilagos?) A Politikai Főiskola Közleményei 35–36. 1981. 2–3.

tagja és *önmaga* is. Ez a három minőség csak részlegesen, a társadalom terejében fedik egymást, teljesen azonban soha nem válik azonossá.

Az emberi nem tulajdonságainak hordozóját, magasabb szintre emelőjét *embernek* nevezzük. Az *ember-nevelés* célja az általános, egyetemes emberi, napjaink terminusával globális értékek és tulajdonságok kibontakoztatása, őrzése, meggyökereztetése. Ezek közé tartozik a természeti környezethez való viszony, a technikai fejlettség, a gondolkodás absztrakciós szintje, az élet, halál, a háború és a béke, az emberi jogok és humanitásértékek köre.

A nembeli ember azonban mindig valamilyen konkrét társadalom, közösség tagja. Ha mint a társadalom tagját tekintjük, vizsgáljuk, fejlesztjük, akkor ebben a minőségében *személyiségnek*, alakítását pedig *személyiségformálásnak* szoktuk nevezni. A személyiségben az ember társadalmi, közösségi társas tulajdonságai, vonásai, „személyiségegyei” kerülnek előtérbe: a társas tevékenységhez való viszonyulása, iskolában, családban, munkahelyen, mozgalmi közösségekben, klubokban, barátok között tanúsított magatartása, tevékenysége és tudati fejlettsége. Kétségtelenül ez a nevelés legfontosabb, társadalmi szempontból kiemelt szférája.

Az ember azonban nemcsak nemének, társadalmának, közösségének tagja, hanem *önmaga* is. Ebben a minőségében *egyénnek*, fejlettebb formájában *egyéniségnek* nevezzük, az erre irányuló nevelőmunkát pedig az *egyén alakításának*, illetve a szubjektum oldaláról kiindulva *önfejlesztésre* készítéssnek.

A világnézet-világképzés-világ szemlélet-világ nézet folyamatos és hatékony formálásának megtervezésében az ember hármas minőségét, összefüggéseit, jelenkori arányait és problémáit egyaránt figyelembe kell vennünk. Számolnunk kell azzal a torzulással is, hogy huzamosan háttérbe szorultak a fejlesztés egyéni szempontjai, a nembeli, globális szféra jelentőségét pedig csak napjainkban kezdjük felismerni.

2. A másik konzekvencia, amelyet országosan reprezentatív vizsgálatok sorozatából egyértelműen levonhatunk, az, hogy az *erkölcs* és a *világnézet* alakulása párhuzamosan, egymással *szoros kölcsönhatásban* megy végbe. Elméleti kettészakításuk, külön kezelésük rendkívül sok kárt okoz a nevelés gyakorlatának.

A kölcsönhatást közös funkcióikban lehet leginkább megragadni. Az erkölcs funkcióit a pedagógia nem kezeli egységesen, összemossa az alapvető, jellegadó és a járulékos funkciókat. Többször találkozhatunk a szakirodalomban olyan leltárszerű, strukturálatlan felsorolással is, mely a következő funkciókat veszi számba: – szabályozó; – nevelő; – megismerő; – értékelő – parancsoló; – tájékoztató; – motivációs; – kommunikatív; – előrejelző. Nem nehéz észrevenni, hogy a *megismerő* funkciók körébe sorolhatjuk a tájékoztató, kommunikatív, előrejelző szerepkört, amely azonban nem meríti ki a morális megismerést. Az *értékelő* funkció önmagában is jelentős és nem feltétlenül kapcsolódik a parancsoláshoz. A motivációs, nevelő, parancsoló jelleg a magatartás alakulásának és alakításának folyamatában jut jelentőséghez, tehát a *szabályozó* funkcióhoz kapcsolódik más részfunkciókkal együtt.

Végül soron az alapvető funkcióknak három olyan köréhez jutunk, mely az erkölcs és a világnézet alakulásában egyaránt jelentős: a megismerő, értékelő és szabályozó funkciók köréhez.

A világnézet szabályozó funkcióját csak az a felfogás ismeri el, mely szerint a világnézet nemcsak ismeret – és nézetrendszer, hanem gyakorlati viszony is. Mivel ez

a munka az utóbbi értelmezést tekinti kiindulópontjának és a kifejtés alapjának, ezt a hármas funkciót teszi meg az összehasonlítás logikai tengelyének.

A fejlődés és a fejlesztés egységéből kiinduló, az erkölcs és világnézet párhuzamos fejlesztésén alapuló nevelési koncepciót a Pedagógiai Szemle idei első számában ismerttettem. Ezért, bár felidézését szükségesnek érezném, azúttal eltekintek tőle és a problémát más oldalról, az életkori fejlődés sajátosságai, standard jellemzői alapján közelítem meg.

Természetesen osztom azt a véleményt, hogy az egyes gyermek *erkölcsi, világnézeti fejlettsége* megelőzheti korosztályát és el is maradhat attól, mivel az egyéni érés tempója és minősége jelentős különbségeket mutathat. Ezeket az eltéréseket azonban csak úgy lehet felismerni és értelmezni, ha van standard viszonyítási alapunk.

3. Az erkölcs és a világnézet párhuzamos fejlesztésében figyelembe kell venni a tanulóifjúság érésének különböző mutatóit, az egyes korosztályok általános jellemzőit. Kutatásaim alapján ezeket – a finomabb szakaszolás és az átmenetek fontos folyamatainak külön érzékeltetése nélkül – a következőképpen látom.

#### a) 6–10 évesek

Cselekvés- és érzelmközpontúak. Társadalmi tapasztalataik csekélyek, magartatási mintáikat felnőtt környezetüktől kapják. Életük a jó és a rossz kategóriákban mozog.

A nem-tudatos szabályozás formái közül a szokásoknak van fontos szerepe.

Gondolkodásuk konkrét és még meglehetősen differenciálatlan. Erkölcsi szabályozásuk *situatív* jellegű. Az alkalomszerűen adódó tapasztalatokat azonban már tudatosíthatjuk bennük. Az ismétlődő helyzetekből levont következtetések a fejlődési szakasz végén erkölcsi szabállyá válhatnak.

Világképük érzékletes, használatközpontú, tevékenységre orientált. Az oktatás során azonban a mindennapi tapasztalatok kezdenek alárendelődni az elsajátított ismereteknek. Itt a gyermek már nemcsak a saját, hanem a felnőttek szemével is látja a világot.

Képelete még erős, olykor összemosódik a valósággal. Az elvont követelmények, elvek még tartalmatlanok számára. Emlékezete mechanikusan rögzítheti azokat, de tényleges jelentésüket, szerepüket még nem képes felfogni.

#### b) 10–12 évesek

Fejlődésükben a külső tevékenységnek továbbra is kiemelkedő jelentősége van, de az egyre céltudatosabbá válik. Az érzelmi élet intenzitása némileg csökken, megjelennek az intellektuális érzelmek. Erkölcsiségükben továbbra is nagy szerepet játszanak a magartatás szabályozásának nem-tudatos formái és a külső késztetések. Emellett azonban már saját belső elvárásai is kezdenek tudatosulni.

Az erkölcsi normák, ha elég konkrétak és érvényességi körük áttekinthető – már szabályozóképesek. Egyéni fejlettségük függvényében már kezdik felismerni az egyes *normák, követelmények* összefüggéseit és kapcsolatát a tevékenységgel.

A gyermek vilásképe már reális, a képzelet és a valóság elemeit határozottan szét tudja választani. Ennek alapján többé-kevésbé reálisan fel tudja mérni cselekvési körét, lehetőségeit. Önismerete, kritikai érzéke kibontakozóban van. Általánosító és elemző képességének színvonalától függően megjelenik a világszemlélet.

#### c) 12–14 évesek

A megismerő tevékenység súlya, szerepe erősen megnövekedik. A cselekvés tudatossága, önállósága erősödik, kifejezetté válik az öntevékenység igénye.

Ugrásszerűen fejlődik az értékelés képessége, a kritikai készség, de ezzel az önismeret, az önkritika nem tud lépést tartani. A felnőtt környezet tapintatos segítségének még nagy jelentősége van a fejlesztésben.

Az erkölcsiség még nem autonóm, de a serdülőnek már jelentős személyes és társadalmi, közösségi tapasztalatai vannak, melyekből képes egyéni következtetéseket levonni.

A magatartás szabályozásának nem-tudatos formái tovább működnek, de már a tudatos szabályozás válik meghatározóvá. A hagyomány- és normakövetés egyaránt jellemző lehet.

Az általános iskolás életkor végén az *elvek* és *eszmék* kezdenek beépülni a tudatba, de nem mindig válnak szabályozóképessé.

A felnőtt típusú absztrakciós képesség kialakulásával általánossá válik a világszemlélet megjelenése, melynek központjában bizonyos értékstruktúrák állnak. Ezek az értékek megfelelő tevékenység biztosítása mellett szabályozóképessé tehetőek.

Megfelelő fejlesztéssel a személyiségfejlődés 14 éves életkorra elérheti azt a szintet, melyre a társadalmi és az egyéni szempontok tudatos összeegyeztetése jellemző. Felnőtt típusú, rendszerszerű, eszményeken alapuló világnézet azonban az emberi nem mai fejlettsége mellett általános iskolai életkorban standard jelleggel még nem alakul, nem alakulhat ki.

#### d) 14–16 évesek

A korosztály átesett az elsődleges pályaválasztás társadalmi próbáján. Ez az első nagy személyes és további tevékenységét befolyásoló társadalmi tapasztalata. Érdeklődése erősen kezd differenciálódni, de önismerete még szubjektív elemekkel van teli. Vágyait és a realitásokat még nem tudja tökéletesen szétválasztani. Az élettervében megjelenő *eszmények* így még nem szabályozóképesek, tele vannak idealisztikus elemekkel és a jelen valóságával történő szembesítésük gyakran meghasonlást, kiábrándulást okoz.

A magatartás tudatos és nemtudatos szabályozói még aránytalanul, kellő összehangolt-ság nélkül működnek. Tengelyükben azonban már többé-kevésbé tudatosított *elvek* illetve *elvrendszerek* állhatnak. Megjelenésükkel az önszabályozás túlsúlyba kerülhet a külső szabályozással szemben. Ha ez megtörténik, létrejön az *autonóm* fejlődésnek a lehetősége, megindul a felnőtt típusú világnézet kialakulása.



Ez az életszakasz megfelelő fejlesztéssel a világnézet kialakulásának döntő időszaka lehet. Ekkorra standard jelleggel létrejöhet a társadalmi tartalmakra vonatkoztatott rendszeres gondolkodásnak a képessége. Ez lehetővé teszi az *értékszerveződést*, az érték-választás és selejtezés folyamatát; felnőtt típusú, belső törvények szerint alakuló *érték-struktúrák*, végső soron *értékrendek* kialakulását.

Ennek megjelenése után a kezdetben fő szerepet játszó erkölcsiség alárendelődik a *világnézeti szabályozásnak*. A világnézeti szabályozás központjában ideologikusan erősen színezett értékek, eszmények állanak.

A szabályozó funkció kialakulása kellő valóságismeretet, megfelelő mennyiségű és minőségű emberi, társadalmi, egyéni tapasztalatot feltételez, melyek elegendő biztósítékot nyújtanak ahhoz, hogy az eszmék és elvek visszacsatolhatóak legyenek a gyakorlatba.

A fentiekben felvázolt fejlődési sor a tanulóifjúságra vonatkozik. Amennyiben a fiatal korábban bekerül a munka társadalmi rendszerébe és fő tevékenységi formája nem a tanulás lesz – hamarabb, világnézeti felkészületlenül szembesül a reális élettel. Mivel az oktatással ellentétben a munkafolyamatban a személyiségfejlesztés közvetetté válik, a fiatal a dolgok világa kezdi igazgatni.

Itt az erkölcs elveszti azt a kiemelt szerepkört, melyet a pedagógiai folyamatban élvez, visszaszorul, másodlagos jelentőségűvé válik anélkül, hogy beépülne egy szabályozóképes világnézeti rendszerbe. Legtöbbször súlyos hiányként mutatkozik az az elméleti tudás, mely nélkül a fiatal képtelen az ellentmondásos tapasztalathalmazban eligazodni. A hiány pótlására speciális – a tanulóifjúság fejlesztésétől különböző – módszereket, eljárásokat kellene kidolgozni.

Természetesen a tanulóifjúság világnézeti fejlődése, értéktudata sem alakul a korosztály fejlődési lehetőségeinek megfelelően. Vizsgálataim tanúsága szerint a világnézeti fejlődés országos színvonala a 12–14 éves korosztály standard mutatóinak felel meg érettségiző középiskolások körében. Követett értékrendjük pedig legközelebb az úttörő követelményrendszerhez áll. A középiskolát elhagyók között ma még nincsenek túlsúlyban az autonóm személyiségek.

4. Az erkölcsi, világnézeti nevelés tartalmát, követelményrendszerét, elméleti és gyakorlati értékeit, a személyiségfejlesztés társadalmi irányait, a kívánatos személyiségjegyeket *végső soron* aktuális társadalmi rendünk, vagyis a magyarországi fejlett szocialista rendszer jelenlegi állapota; történelmi előzményei és fejlődési tendenciái határozzák meg.

A következő táblázatban az erkölcsi, világnézeti nevelés párhuzamos tervezéséhez olyan összehangolt szempontrendszert igyekeztem összeállítani, melyben a társadalmi, iskolai és mozgalmi fejlesztés céljai és feltételei párhuzamosan mutatkoznak meg. A táblázat használatát az életkori standardok figyelembevételével együtt képelem el.

*1. táblázat  
Kiinduló szempontrendszer az erkölcsi, világnézeti neveléshez*

	Nézőpont		
	Társadalmi	Iskolai	Mozgalmi
<b>Aktuális helyzet</b>	Társadalmi, gazdasági, emberi, szociális színvonal	Az iskola és környezetének minősége, jellege, együttműködése	Az úttörőcsapat külső és belső működési feltételeinek összessége
<b>Objektív feltételek</b>	Természeti adottságok, technika, tulajdonviszonyok, társadalmi berendezkedés	Az iskola jellege, tantermek, létesítmények száma, felszereltsége, környezete	Csapatotthon, sportudvar, klubok, szakkörök, patronáló üzemek, művelődési házak
<b>Szubjektív feltételek</b>	Szakmai, emberi fejlettség, viszonyrendszer, demokrácia szintje	Tanárok száma, felkészültsége, szülők és gyerekek jellege	Ifi-felnőtt és gyermekvezetők száma, minősége, úttörő viszonyrendszer
<b>Fejlesztési célok</b>	Össztársadalmi, ágazati, fejlesztés alternatívái, embereszmény	Hosszú- és rövidtávú nevelési, oktatási célok	Éves- és középtávú tervek általános és speciális törekvései
<b>Tartalom</b>	Fejlődési tendenciák, értékek, érdekek alapelvek	A nevelés- és oktatás terveibe foglalt törekvések	A MUSZ működési szabályzatába foglalt követelményrendszer
<b>Fő tevékenység</b>	Munka	Tanulás	Közéleti tevékenység
<b>Kívánt eredmény</b>	Fejlett szocialista lét és tudat, demokrácia, humanizmus, kollektivizmus	Tanulók optimális felkészítése a munkára, családi- és magánéletre	Öntevékeny, tudatos, szívesen végzett közösségi tevékenység
<b>Tényleges eredmény értékelése</b>	Empirikus vizsgálatok, személyes tapasztalatok, tudományos és művészi tükrözés	Érdemjegyek, felmérések, szubjektív tapasztalatok, vélemények	Őrsi, raj- és csapatfórumok értékelése, az iskola és a mozgalom szerveinek véleménye